

NEYROPEDAGOGIKA VA ADABIY SAVODXONLIK MUAMMOSINI TADQIQ ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Duschanova Nilufar Sabirbayevna, Urganch Ranch texnologiya universiteti “Pedagogika va aniq fanlar” kafedrası, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCHING THE PROBLEM OF NEUROPEDAGOGY AND LITERARY LITERACY

Duschanova Nilufar Sabirbayevna, Department of “Pedagogy and Exact Sciences” of Urgench Ranch Technological University, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ НЕЙРОПЕДАГОГИКИ И ЛИТЕРАТУРНОЙ ГРАМОТНОСТИ

Дусчанова Нилуфар Сабирбаевна, кафедра «Педагогика и точные науки» Технологического университета Ургенч-Ранч, доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

<https://orcid.org/0009-0002-0324-3174>

e-mail:
nilufarduschanova387@gmail.com

Annotatsiya: Keyingi yillarda neyropsixologiya, kognitiv fanlar va pedagogika chorrahasida shakllanayotgan neyropedagogika ta’lim jarayonidagi miya faoliyati, hissiy idrok va bilish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga alohida e’tibor qaratayotgan sohalaridan biriga aylandi. Maqolada neyropedagogik texnologiyalar orqali adabiyot ta’limi – adabiy ta’limni amalga oshirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: adabiy ta’lim, neyropedagogika, kognitiv fanlar.

Abstract: In recent years, neuropsychology, cognitive sciences, and pedagogy, which has emerged at the intersection of neuropsychology, cognitive sciences, and pedagogy, has become one of the areas that pays special attention to the study of the interrelationships of brain activity, sensory perception, and cognitive processes in the educational process. The article considers the issues of implementing literature education - literary education through neuropsychological technologies.

Keywords: literary education, neuropsychology, cognitive sciences.

Аннотация: В последние годы нейронедагогика, возникшая на стыке нейронеихологии, когнитивных наук и педагогики, стала одним из направлений, уделяющих особое внимание изучению взаимосвязей мозговой активности, чувственного восприятия и когнитивных процессов в образовательном процессе. В статье рассматриваются вопросы реализации литературного образования – литературного образования посредством нейронедагогических технологий.

Ключевые слова: литературное образование, нейронедагогика, когнитивные науки.

KIRISH: Mamlakatimizda ta’lim islohotlari, milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya, innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi, shu bilan birga, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ma’no anglash va ijodiy yondashuv qobiliyatini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida adabiy ta’limning mazmunini takomillashtirish, uni yangi ilmiy va metodik asoslarda tashkil etishga doir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, adabiy savodxonlikni faqat matnni o‘qish va tushunish emas, balki badiiy tahlil, tanqidiy fikrlash, shaxsiy

munosabat bildirish kabi ko'nikmalar majmuasi sifatida qarash tendensiyasi yuzaga kelmoqda. Prezidentimiz ta'lim islohotlarida "Ta'lim – bu hayot masalasi, u faqat bilim berish emas, balki yosh avlodni tarbiyalash, ma'naviyatini shakllantirish masalasidir" deb ta'kidlaganlari bunga yaqqol dalil bo'la oladi[1].

ADABIYOTLAR SHARHI. Adabiy ta'limga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish, o'quvchilarning adabiy-badiiy, axloqiy va estetik kompetentligini rivojlantirish, badiiy asar tahlili, badiiy adabiyotning o'quvchi ma'naviy kamolotidagi o'rne, o'quvchilarning badiiy va estetik didini shakllantirish kabi muammolar A.Zunnunov, N.Hotamov, J.Esonov, A.Ibrohimov, B.To'xliyev, S.Matchonov, Q.Yo'ldoshev, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova; zamonaviy pedagogik yondashuvlar tadqiqi, ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish mexanizmlari, xalqaro baholash tadqiqotlari asosida umumiy o'rta ta'lim mazmunini takomillashtirish, xalqaro andozalar va tajribalar asosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish masalalari M.E.Jumayev, M.Yu.Yuldasheva, B.U.Mingbayeva, G.A.Mamatov, E.Yu.Davletov, M.F.Qurbonova, A.M.Matkarimov; neyropedagogika va neyron tarmoqlarining ta'limdagi ahamiyati, neyropedagogikaning ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishdagi o'rne, umumta'lim maktablarida samarali ta'minlashda neyropedagogikaning ahamiyati, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning neyropedagogik texnologiyalari, raqamli texnologiyalar yordamida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yo'llari N.Djanxodjayev, M.Shukurova, N.A.Abdullayeva, S.Xolmatova, A.O.Gulyamov kabi olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan.

Bugungi kunda neyropedagogikaning rivojlanish jarayoni davom etmoqda va uning metodologik asoslari yanada mukammallashib bormoqda. Ushbu fan ta'lim tizimining individuallasuvi va neyroilmiy tadqiqotlar asosida samarali yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Neyropedagogik tadqiqotlar ta'lim jarayonida inson miyasining kognitiv va fiziologik xususiyatlarini o'rganishga asoslangan bo'lib, ular ma'lum bir metodologik tamoyillar asosida tashkil etiladi. Bular neyroilm va pedagogika o'zaro

aloqasini tizimli ravishda tahlil qilish hamda ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etish imkonini beradi. Neyropedagogikaning asosiy metodologik tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Fanlararo yondashuv tamoyili. Neyropedagogika fan sifatida neyropsixologiya, kognitiv neyroilmlar, fiziologiya, psixolingvistika va pedagogika kabi sohalarining birgalikdagi tadqiqotlari asosida shakllangan. Shu bois, neyropedagogik tadqiqotlar ko'p sohali yondashuvga asoslanadi va turli fanlarning yutuqlarini o'zaro uyg'unlashtirish orqali yangi bilimlar yaratiladi.

2. Tizimli tahlil tamoyili. Neyropedagogika inson miyasi faoliyatini va o'quv jarayonidagi kognitiv jarayonlarni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi. Bu yondashuv ta'lim jarayonida faqat ma'lum bir usulni emas, balki butun o'qitish tizimini takomillashtirish imkoniyatini beradi. Har qanday neyropedagogik tadqiqot muayyan holatni alohida emas, balki miya faoliyati va o'quv jarayonining o'zaro ta'siri doirasida tahlil qiladi.

3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tamoyili. Neyropedagogikaning asosiy maqsadlaridan biri ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual neyrofiziologik xususiyatlariga moslashtirishdir. Buning uchun neyropedagogik tadqiqotlar shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga tayanadi, ya'ni har bir shaxsning bilim o'zlashtirish jarayonidagi farqlari va individual qobiliyatlarini hisobga oladi.

4. Neyroplastiklik tamoyili. Zamonaviy neyroilmlar inson miyasining plastik xususiyatga ega ekanligini, ya'ni u yangi tajriba va ma'lumotlarni o'zlashtirish jarayonida o'zgarishi mumkinligini tasdiqlaydi. Neyropedagogik tadqiqotlar ushbu tamoyilga asoslanib, ta'lim jarayonini miyaning o'rganish qobiliyatini oshirishga yo'naltirishni taklif etadi. Bu, ayniqsa, inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogika sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Amaliyotga yo'naltirilganlik tamoyili. Neyropedagogik tadqiqotlar faqat nazariy tushunchalar bilan cheklanib qolmay, balki ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Neyropedagogika o'quv jarayonida kognitiv rivojlanishni rag'batlantirishga yo'naltirilgan yangi o'qitish texnologiyalari va metodlarini ishlab chiqishda qo'llaniladi.

Yuqorida keltirilgan metodologik tamoyillar neyropedagogikaning nazariy va amaliy rivojlanishi uchun asosiy yo'nalishlarni belgilab beradi. Ular ta'lim jarayonini shaxsga moslashtirish, o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini kuchaytirish va o'rganish samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Bu borada A.N.Leontyev shunday deydi: "Neyropedagogika inson miyasining kognitiv va neyrofiziologik xususiyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun fanlararo metodologiyaga asoslanadi"[1]. Bugungi kunda neyropedagogikaning metodologik tamoyillari ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlar ishlab chiqishda keng qo'llanilmoqda.

Neyropedagogika ta'lim jarayonini inson miyasi va kognitiv funksiyalari bilan bog'liq holda o'rganadigan fan sifatida bir qator metodologik tamoyillarlarga tayanadi. Ushbu fan tizimli yondashuvga ega bo'lib, ta'lim jarayonini yaxlit, bir-biriga bog'liq elementlardan iborat tizim sifatida qaraydi. Neyropedagogikada tizimlilik, yaxlitlik va integrativlik tamoyillari o'zaro bog'liq bo'lib, ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

1. Tizimlilik tamoyili. Tizimlilik – neyropedagogikada ta'lim jarayonini o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi elementlar majmuasi sifatida o'rganish tamoyilidir. Bu tamoyilga ko'ra, o'quv jarayonidagi har bir omil (o'quv muhiti, o'qitish metodlari, pedagogik texnologiyalar, o'quvchining kognitiv xususiyatlari) o'zaro ta'sirda va birgalikda ishlashi kerak. Tizimli yondashuvning asosiy jihatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin: - ta'lim jarayonida o'quvchi, o'qituvchi va o'quv muhiti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlash; - o'quv jarayonida faqat axborotni yetkazish emas, balki o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirish; - tahsil olish jarayonini inson miyasidagi kognitiv jarayonlar bilan uyg'unlashtirish.

Tizimlilik tamoyili asosida shakllangan ta'lim jarayoni inson miyasining o'rganish mexanizmlariga moslashgan bo'lib, bilimni chuqur o'zlashtirishga imkon beradi. Bu yondashuv o'quvchilarda to'liq tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, o'qitish jarayonida faqat nazariy ma'lumot berish emas, balki uning amaliy

qo'llanilishiga ham e'tibor qaratish tizimli yondashuvning asosiy talabi hisoblanadi.

2. Yaxlitlik tamoyili. Ushbu tamoyil ta'lim jarayonida inson miyasining emotiv, kognitiv va psixologik jarayonlarini bir butunlikda qarash tamoyilidir. Neyropedagogika bu tamoyilni qo'llagan holda, ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'quvchining tafakkuri, his-tuyg'ulari va ijtimoiy ongini ham hisobga oladi.

Yaxlitlik tamoyili asosida shakllangan ta'lim jarayonida o'quvchining nafaqat intellektual, balki emosional va ijtimoiy rivojlanishi ham ta'minlanadi. Bu yondashuv yordamida bilim olish jarayoni shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarga moslashtiriladi. Masalan, o'quv jarayonida vizual materiallar, audio resurslar va interaktiv usullardan foydalanish yaxlit ta'lim modelini shakllantirishga yordam beradi.

3. Integrativlik tamoyili. Integrativlik – bu ta'lim jarayonida turli fanlar va yondashuvlarni uyg'un tarzda qo'llash tamoyilidir. Neyropedagogikada integrativ yondashuv fanlararo tadqiqotlarga asoslangan bo'lib, pedagogika, neyrobiologiya, kognitiv psixologiya va axborot texnologiyalarini birlashtirishni nazarda tutadi.

Integrativ yondashuv orqali ta'lim jarayoni yanada samarali va qiziqarli bo'ladi. Bugungi kunda STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'limi integrativ yondashuvning yorqin namunasidir. Unda tabiiy fanlar, muhandislik va matematika bilimlari birlashtirilib, amaliy masalalarni yechishda qo'llaniladi. Neyropedagogika bu usulni qo'llab-quvvatlab, o'quv jarayonini yanada chuqurlashtirish va zamonaviy bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Binobarin, "Zamonaviy neyropedagogik yondashuvlar tizimli, yaxlit va integrativ ta'lim modellarini ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Ular yordamida ta'lim jarayoni o'quvchilarning neyrokognitiv xususiyatlariga moslashtirilib, samaradorligi oshiriladi"[2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL. Neyropedagogikada empirik va nazariy tadqiqotlar bir-biriga bog'liq holda olib boriladi. Nazariy yondashuvlar asosida tadqiqot konsepsiyalari ishlab chiqiladi, keyin esa ular empirik usullar orqali sinovdan o'tkaziladi[3]. Bunday yondashuv ta'lim jarayonidagi innovatsion

metodlarning samaradorligini baholashga va ularni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Zero, “Neyropedagogika metodologiyasida nazariy modellashtirish va empirik tajribalar uyg‘un ravishda qo‘llanilganda, ta‘lim jarayonini inson miyasining kognitiv xususiyatlariga muvofiq tarzda tashkil etish mumkin”[4].

Umuman, neyropedagogik tadqiqotlarda empirik va nazariy yondashuvlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular ta‘lim jarayonini miya fiziologiyasiga muvofiq ravishda tashkil etish va rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Nazariy yondashuvlar metodologik konsepsiyalarni shakllantirsa, empirik tadqiqotlar ularning samaradorligini aniqlash va amaliyotga joriy etish imkoniyatini beradi. Bu esa ta‘lim jarayonining shaxsiylashtirilgan va innovasion yondashuvlar asosida rivojlanishiga xizmat qiladi[5].

Neyropedagogika tadqiqotlarida sifat va miqdoriy metodologik yondashuvlar ta‘lim jarayonini chuqur tahlil qilish va uning samaradorligini aniqlash uchun keng qo‘llaniladi. Sifat tadqiqotlari o‘quv jarayonining kognitiv va psixologik jihatlarini tushunishga qaratilgan bo‘lsa, miqdoriy yondashuvlar ta‘lim jarayonidagi o‘zgarishlarni aniq raqamli ma‘lumotlar asosida baholash imkonini beradi[6].

Sifat metodologik yondashuvlar neyropedagogik tadqiqotlarda o‘quvchilarning hissiy holati, motivatsiyasi va individual o‘quv qobiliyatlarini o‘rganishda ishlatiladi. Bu usullarda intervyu, kuzatish, kontent tahlil va keys tadqiqotlar qo‘llaniladi[7]. Masalan, o‘quvchilarning ta‘lim jarayoniga munosabatini baholash va ularning o‘rganish jarayoniga qay darajada jalb qilinganligini aniqlash uchun intervyu va kuzatishlardan foydalaniladi. Neyropedagogikada sifat tadqiqotlari orqali ma‘lumotlarni faqat empirik usullar bilan emas, balki kognitiv va hissiy jarayonlar bilan ham bog‘lab tahlil qilish imkonini yaratiladi.

Miqdoriy metodologik yondashuvlar esa neyropedagogik tadqiqotlarda ta‘lim jarayonini aniq raqamli ko‘rsatkichlar asosida baholashga yo‘naltirilgan. Bu usullarda statistik tahlil, eksperiment natijalarini chuqur tahlil qilish,

anketalar va testlardan foydalaniladi. Masalan, neyropedagogik yondashuvlarning o‘quvchilar xotirasiga ta‘sirini o‘rganish uchun maxsus testlar ishlab chiqilib, ularning natijalari statistik tahlil orqali baholanadi. Bunday yondashuv ta‘lim usullarining real samaradorligini aniqlash imkonini beradi. Neyropedagogika kelajakda kognitiv fanlar, psixologik tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalar bilan integratsiyalashib, ta‘lim jarayonini inson miyasining individual xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Shu bois, uning rivojlanishi nafaqat an‘anaviy ta‘lim modellarini takomillashtirish, balki yangi, innovatsion o‘qitish usullarini ishlab chiqish uchun muhim asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Леонтьев А.Н. Нейропедагогика: теория и методология. – Санкт-Петербург: Питер, 2021, -б.115.
2. Иванов В.А. Нейропедагогика и образование: теоретические и практические основы. – Москва: Академия, 2022, б. 95.
3. S.Dolimov, H.Ubaydullaev, Q.Axmedov. Adabiyot o‘qitish metodikasi. - Toshkent: “O‘qituvchi”, 1967 – 18-bet.
4. Safo Matchonov. Badiiy matnning o‘quv tahlili orqali o‘quvchilarning adabiy estetik tafakkurini shakllantirish. O‘zbek tilini sohaga yo‘naltirib o‘qitishning ilmiy - metodik asoslari mavzusidagi respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari, 2022- yil 4- iyun, 327-334 b.
5. Saluovitta M. Neurodidactics in Practice: Rethinking Teaching Methods. – Helsinki: EDUFIN, 2017. – P. 92.
6. Shaywitz, Sally E. Overcoming Dyslexia: A New and Complete Science-Based Program for Reading Problems at Any Level. Knopf, 2003.
7. Shayxova X.A. Ma‘naviyat – kamolot ko‘zgusi. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, 2009, -B. 115.